

УДК 340.12

Вишинський П. М., доцент кафедри філософії
та політології ЛьвДУВС, к.ю.н.

Гуманізаційно-правове трактування людини як соціально-правової цінності

У статті досліджено гуманізаційно-правове трактування людини як соціально-правової цінності. З'ясовано, що правове сприйняття людини як суспільної та загальнолюдської цінності, закладених на різних етапах розвитку суспільства в праві і моралі, збігаються. Право в цьому випадку закріплює і охороняє мораль, яка, своєю чергою, підтримує право. Право є моральним, а мораль узгоджується з правом, сполучаючись на одному із суб'єктів права, а саме — людині. В цьому полягає один із виявів їх загального і особливого.

Ключові слова: гуманізм, право, людина, соціальне право, цінність.

В статье исследована гуманистически-правовая трактовка человека как социально-правовой ценности. Выяснено, что правовое восприятие человека как общественной и общечеловеческой ценности, заложенные на разных этапах развития общества в праве и морали, совпадают. Право в этом случае закрепляет и охраняет мораль, которая, в свою очередь, поддерживает право. Право является моральным, а мораль согласуется с правом, сочетаясь на одном из субъектов права, а именно человеку. В этом заключается одно из проявлений их общего и особенного.

Ключевые слова: гуманизм, право, человек, социальное право, ценность.

The paper studies the humanistic interpretation of the legal person as a social and legal values. It was found that the perception of the legal person as a social and human values inherent in the various stages of the development of society in law and morality are the same. Right in this case reinforces and protects morality, which, in turn, supports the right. The right is a moral and ethics consistent with the law, combining in one of the subjects of law - namely, man. This is one of the manifestations of the general and special.

Keywords: humanism, right, rights, social rules, values.

Постановка проблеми. Як свідчить історія різних народів, одним із найбільших покарань вважалося вигнання людини із суспільної групи (наприклад, вигнання за межі проживання полісу у Стародавній Греції або ігнорування людини іншими членами общини (оголошення «бойкоту»), якщо вона порушує загальноприйняті моральні принципи, притаманне українському суспільству ще навіть у першій половині ХХ ст. на Західній Україні).

Лише суспільство здатне акумулювати, зберігати та ефективно передавати індивідуальний та суспільний життєвий досвід, забезпечувати розвиток людини у найрізноманітніших напрямках людської діяльності, ставлячи при цьому мету, цілі, завдання, які перевершують індивідуальні потреби окремої людини, а отже, саме суспільство виявляється здатним забезпечити розвиток таких сфер людського буття, як державотворення, наука, військова справа, екологія навколишнього середовища, суспільної комунікації тощо. Соціальні, політичні та правові інститути є соціальними утвореннями інтелектуального походження, які, так само як і матеріальні, і технічні засоби, підлягають порівняно самостійному, не залежному фізіологічно від окремих індивідуумів або груп індивідуумів, своєрідному розвитку.

І найголовніше, що саме суспільство визначає людину як культурну сутність. Тому не випадково проблематика гуманістичних цінностей у праві посідає одне із центральних місць у сучасних дослідженнях з фундаментальних питань формування і функціонування якісно нової правової системи суспільства у ХХІ ст.

Стан дослідження. Внутрішній світ людини, в тому числі гуманізацію її діяльності в суспільстві з'ясували вчені у галузі права, соціальної філософії, соціології, політології, а також філософії права. Серед них: О. Бандура, М. Бахтін, Б. Вищеславцев, Л. Гумплович, В. Дальник, О. Данільян, Є. Дерябіна, В. Кравець, М. Марченко, Н. Неновські, В. Нерсесянц, Е. Соловйов та ін.

З огляду на здобутки науковців у сфері гуманістичного розуміння людини як соціально-правової цінності **мета статті** крізь призму філософії права обґрунтувати доцільність гуманістично-правового трактування людини як соціально-правової цінності

Виклад основних положень. Сучасна «дійсна» картина людини містить досвід побудови її структуралістської моделі, яка здатна органічно об'єднати всі різнобічні наукові дані про людину. На противагу релятивним, гіпотетичним природничо-науковим уявленням про сутність людини нове антропологічне розуміння знімає методологічні непорозуміння між синхронічним структуралістським дослідженням та діахронічною історичністю соціального розвитку суспільства.

Значно об'єктивніше вирішити проблему впливу природного на людину можна за допомогою повернення антропологічного мислення до ірраціональних витоків. Раціональне розуміння не усвідомлюється людиною безпосередньо, воно може виявитися тільки через співвідношення до пережитого. Лише у суспільстві предметом людського осмислення стають такі поняття, як «рівність», «свобода», «справедливість», «закон», зміст яких проливає світло на специфічні особливості права, його антропологічні засади, цінності та значимість у житті людини і суспільства. Ці цінності дозволяють зважати не тільки на соціокультурні основи та детермінанти права, зв'язок з державою, але і на його духовні аспекти та ідеали, які вони визначають. Без розташування людини в центрі цінностей права неможливо виявити призначення права в загальнолюдському, соціальному і культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу як духовно-практичний засіб освоєння світу людьми. Без нього залишаються в тіні конструктивна, творча роль свідомості у сфері права, чисто особові аспекти права, тощо.

Використання ціннісних норм свідчить, що вони інтелектуально і емоційно сприймаються як даність, спонукають суб'єктів до їх збереження, до володіння ними і діяльності на їх основі, оскільки сприймаються як різноманітні суспільні моральні блага. Їм не можна дати точного і повного пояснення, не вдаючись до понять аксіології. Кожний людський акт стає осмисленим лише у взаємодії з цінностями, в світлі яких визначаються норми поведінки людей та їх мета. Мабуть, мають рацію тут автори тих концепцій, які вважають, що смисловий центр буття людини в світі складають ті або інші цінності.

Використання юридично-аксіологічного підходу пов'язане з появою природно-правових переконань, з відмінністю права природного і права позитивного. Право в своєму аксіологічному вимірюванні виступає як строго визначена форма правових цінностей, як специфічна форма правового буття, відмінна від всіх інших (моральних, релігійних і т.д.) форм буття і ціннісних форм [10, с. 54]. Завдяки цінностям право як будь-який «механізм» одержує свій зміст, оскільки свідомість суб'єкта права спрямована на цінності як на свій об'єкт. Завдяки їм знімається момент байдужості в поведінці правового суб'єкта і формуються дозволи, заборони і відповідності буття.

Особливо велике значення мають деякі соціальні цінності, які з часом набули характеру правових цінностей. Як високі ідеали, вони пронизують суспільну правосвідомість і стають основними принципами права. Така свобода, рівність, справедливість, демократія, порядок, безпека, мир. Разом із ними існують і специфічні правові цінності загального значення, такі як ідея права, ідея стабільної законності і т.д. Ці цінності

одночасно є ідеалами і здійснюються реальною людською практикою. В праві вони закріплюються і в тому, і в іншій їх якості. Але у низці випадків суспільну та індивідуальну правосвідомість можуть сприймати лише як цінність ідеальну, як ідеальні цілі політичної (і правотворчої) програми. В такому випадку, гуманістично-правові цінності виробляються, походять від поняття особи і є відображенням права у взаємодоповнювальних полярних моментах. Очевидно, що вони зміцнюють суспільну і правову єдність, цілісність суспільства, перешкоджаючи можливому руйнівному впливові ззовні. Вони поступово формуються із вибору певних видів поведінки і досвіду у суспільстві, складаються як суспільні загальнолюдські цінності, виникаючи як сукупність способів побутового життя, звичок, специфічних форм поведінки, що передаються із покоління в покоління як зразки поведінки. Згодом закріплюються в нормативних новоутвореннях (традиціях, обрядах, ритуалах як еталони поведінки, схваленої суспільством). У підсумки вони сприяють формуванню певної психології людини, суспільства, ментальності.

Правотворчість і реалізація права (правозастосування, виконання, використання і дотримання права) є сферами людської діяльності яскраво вираженого оцінного характеру. Через це філософія права включає в свій предмет вивчення і дослідження правових цінностей, оцінки у сфері права і т.д. Так у філософії права утворюється певний теоретичний напрям — аксіологічна або правова аксіологія [9; 11]. Серед численних соціальних норм, що існують у будь-якому суспільстві, особливе місце посідають гуманістичні цінності. Якими вони є і як співвідносяться з нормами права? Часто гуманістичні цінності співвідносяться із нормами моралі, яка є однією з форм суспільної свідомості. В моралі відображаються гуманістичні уявлення людей про добро і зло, справедливість і несправедливість, про суспільно корисну або шкідливу для суспільства та окремого індивідуума поведінку. На відміну від права, що оперує такими термінами і критеріями оцінки поведінки людей, як, наприклад, «правомірна» чи «неправомірна» поведінка, «юридичні права» чи «юридичні обов'язки», «правопорушення» чи «юридична відповідальність», в нормах моралі відображаються зовсім інші оцінні категорії і критерії. А саме категорії «добро» і «зло», «гуманне» і «негуманне», «справедливе» і «несправедливе», «честь» і «безчестя», «добродіє» і «ганебне» та ін.

Опираючись на ці категорії і критерії, а також використовуючи свої власні методи і засоби, право, мораль та гуманістичні цінності виконують в суспільстві однакові за своїми кінцевими цілями і завданнями регулятивні і виховні функції. Вони виступають як найважливіші складові механізму соціального регулювання соціального організму — суспільства, або його окремої частини (суспільної групи, окремих індивідуумів). Право та гуманістичні цінності мають загальні сфери розповсюдження і регулювання. Це особливо правильно і значуще для демократичних політичних режимів. Так, демократія «народжується із природного права», і в результаті своєї природи віддзеркалює у собі і вимоги розуму, й імперативи вроджених інстинктивних програм поведінки, наприклад, «бажання бути вільним, потреба мати власність» [5, с. 168].

Тут сфери впливу права і гуманістичних цінностей (права і моралі) максимальною мірою збігаються. Проте максимальний, найширший збіг аж ніяк не означає їх повне злиття. Коло врегулювання нормами моралі гуманістичного бачення світу набагато ширше, ніж коло відносин, що регулюються нормами права. Відтак, Л. Гумплович розглядає мораль як основу будь-якого права, а право як моральність, що «кристалізувалася в законі» [4, с. 247].

Такий підхід до вирішення проблеми співвідношення права і моралі (як основи гуманістичного підходу до будь-чого суспільного) можна було б вважати ідеальним з

погляду гуманізму і справедливості, якби право і мораль були здатні виступати як загально-соціальні категорії і рівною мірою задовольняти волю та інтереси всіх прошарків і членів суспільства. Справедливість є не що інше, як соціальне зрівнювання прав відповідно до індивідуальних сил, які відкрито виявляються і визнаються всіма.

П. Гольбах стверджував: «Всі люблять себе, всі бажають свого щастя, всі потребують допомоги для збагнення його; всі прагнуть того, що їм представляється бажаним, і уникають того, що їм здається шкідливим; всі здатні слідувати досвіду, роздуму і в більшій або меншій мірі – розуму. Таким чином, всі вони здатні взнати ціну чесноти і небезпеку вади» [8, с. 27]. Визнаючи загальнолюдські цінності, мислитель закликав здійснювати управління державою на підставі справедливості, моралі і законів, бути справедливими, творити добро, поважати свободу і власність громадянина, не дозволяти пригноблювати його від свого імені, тобто бачити у людині не тільки об'єкт управління, але й особистість.

Як відомо, особа формується на основі індивідуальності. Це – суб'єкт прав, або права (якщо суть права бачити в правах людини), а отже, суб'єкт свободи. Її відмінною рисою є прагнення до власної та пошана до чужої незалежності. Саме з образом людини як особи, особистості і корелюється (співвідноситься) право. Адже суть права утворює категорично необхідне морально-автономним суб'єктом визнання його свободи (моральної самостійності) як попереднє довір'я до волі і самодисципліни кожного людського індивіда [12, с. 52].

Уніфікація правом людей, громадян не означає стирання всіх відмінностей між ними. Зрівнюючи всіх за формальним принципом, право, не вимагаючи примусового самовдосконалення або виявів духовної і соціальної свободи, стає умовою реалізації людських здібностей саме тому, що віддає їх реалізацію на особистий розсуд громадян. У цьому сенсі формальна рівність виступає гарантом людської унікальності.

Здавалося б, що такому суспільному інституту, як право, повинен бути байдужим внутрішній світ людини, адже воно не може функціонувати та розвиватися на основі людей, в яких не розвинулася їх особистість і які здатні сказати: «На тому стою і не можу інакше». Право вимагає наявності таких людей, визнаючи за ними здатність вирішувати самостійно, що для них значуще, цінно і вигідно. Гарантуючи простір для здійснення цих здібностей, воно тим самим стимулює «виробництво» особистісно розвинутих індивідів у суспільстві. Без особово-розвинутого суб'єкта права сучасна правова культура була б просто неможливою.

Хоча реальні індивіди можуть не володіти якість автономного суб'єкта, але ество права полягає в припущенні цих якостей в кожній людині («будь-кого»). Тому право орієнтується на зображення людини як особи. Ця ідея особи як суб'єкта права виступає як втілення «належного», ідеалу для права. Як зазначає Б. Вишеславцев, «ідеал права – вільний суб'єкт, *homo sui iuris*, автономна особа, яка сама міркує, сама оцінює, сама вибирає напрям дій» [3, с. 229]. Тому, бути правовим суб'єктом це не означає просто відтворювати сенс позитивного права шляхом тлумачення юридичних норм. Це означає бути живою особою, носієм дійсної правосвідомості. В ідеї правового суб'єкта закладена ідея осмисленої поведінки. Емпіричні і життєві межі осмисленого існування можуть виражатися в ідеї дієздатності. Сприйняття людини як суспільної цінності, застосування до неї норм моралі закріплювалися і закріплюються нормами права, як у міжнародних, так і в національних правових актах. Численні підтвердження цьому можна бачити на прикладі не тільки сучасних, але і стародавніх правових актів, що відображають загальнолюдську мораль. Отже, правове сприйняття людини як суспільної та загальнолюдської цінності, закладені на різних етапах

розвитку суспільства в праві і моралі, збігаються. Право в цьому випадку закріплює і охороняє мораль, яка, своєю чергою, підтримує право. Право є моральним, а мораль узгоджується з правом, сполучаючись на одному із суб'єктів права, а саме — людині. В цьому полягає один із виявів їх загального і особливого.

Гуманістичний принцип права стає засобом активної дії на поведінку людей. Проте до особливості права, на відміну від моралі, належить те, що норми права відрізняються від норм моралі набагато більшою конкретністю і формальною визначеністю. Відомий німецький теоретик філософії права А. Кауфман сформулював цю думку ще лаконічніше: «Ідея права є ідея людини як особи», виділяючи тим самим людину як основоположний елемент права [13, с. 175].

У гуманізаційно-правовому аспекті сприйнятті людини як соціально-правової цінності можна виокремити три основні підходи до визначення співвідношення «людина» — «право» — «суспільство», які ґрунтуються на різних філософських підходах до визначення місця людини і суспільства, а саме: людина перебуває на першочерговому плані, тоді суспільство розглядається як похідний, другорядний суб'єкт взаємодії сукупності людей. При цьому головне завдання суспільства, як способу організації індивідумів у соціальні групи, та права, як засобу реалізації цього зв'язку, — служіння людині, бути провідником узагальнювального інтересу людської спільноти; людина і суспільство оцінюються як рівнозначні якості буття, подані лише у різних формах виявів; людина повністю підпорядковується суспільству. Такий підхід рано чи пізно перетворюється у явище тоталітаризму, коли людина повністю підпорядковується суспільству та суспільній організації життя, стає «гвинтиком» соціального організму. При цьому право лише ззовні видається засобом, який більшою чи меншою мірою регламентує політичний режим чи бюрократичну владну систему, які фактично привласнюють собі право врегульовувати більшість суспільних функцій.

Два перші підходи філософського осмислення співвідношення «людина» — «право» — «суспільство», будучи більш демократичними з точки зору гуманізації суспільних відносин і правовідносин зокрема, засвідчують, що реальним носієм суспільних та правових процесів та здобутків стає людина, а суспільство виконує функцію внутрішнього середовища, без якої немислиме існування самої людини. Критерієм правового гуманізму є свобода індивіда у суспільних відносинах, що визнається й утверджується у формі його правоздатності та правосуб'єктності. У цьому полягає специфіка правової рівності, тобто рівності всіх суб'єктів права, які є вільними і незалежними за загальним для всіх масштабом, єдиною нормою та рівною мірою, і права загалом. Найчастіше гуманістично-правові цінності проявляються як особові (чи екзистенціальні) цінності. Вони представляють собою ідеальні уявлення про блага, права і межі прагнень, пов'язаних із здібностями та бажаннями особи, і виступають певною мірою як авторитетні й обов'язкові установки її свідомості.

Конкретне, ціннісно-смісловне переживання людини в кругозорі особи має двоякий характер: «Я» і «інші» часто рухаються в різних площинах (планах) бачення і оцінки, і тому стати ціннісно-значущим рівносильне підведенню себе та іншого під загальну з ним норму моралі, права або під який-небудь закон. Як стверджував М. Бахтін: «Ніхто не може зайняти нейтральної до «Я»- і «інший»- позиції: відвернута від особи пізнавальна точка зору позбавлена ціннісного підходу, для ціннісної установки необхідно зайняти єдине місце в єдиній події буття, необхідно утілитися в суб'єкт, який вибудовує цінності. Всяка оцінка є заняття індивідуальної позиції в бутті [2, с. 120].

Проте, потрібно зазначити, що навіть, якщо людина вибирає собі цінність свого життя, в якому вона бачить сенс свого існування, ця цінність не завжди виявляється обов'язково чимось високим, благородним: вона може бути спрямована і проти інших

людей, проти суспільства в цілому. Те, що вибирають люди, що роблять для себе сенсом, завдяки чому відчують себе людьми, залежить від духовного рівня людини, від того, який він є. Отже, правові цінності стають похідними від поняття особи. Вони складають зображення права у взаємозв'язаних і взаємодоповнювальних полярних моментах.

Гуманістичний підхід у праві передбачає й охоплює правову визначеність та упорядкованість світу людського буття, праворозуміння людиною та використання нею правового підходу до основних суспільних відносин, форм, інститутів у житті людини. Це, безсумнівно, веде до побудови такого універсального феномена, як правова держава, в якій пануватиме право, і метою існування якої є утвердження правової форми і правового характеру суспільних взаємовідносин (взаємних прав і обов'язків) між публічною владою та підвладними структурами як суб'єктами права, визнання і надійне гарантування формальної рівності та свободи будь-якої особи, прав і свобод людини та громадянина.

Оскільки гуманістичний підхід у праві має двосторонній зв'язок (взаємоповага держави і людини), це створює передумови для того, щоб громадяни, як основні суб'єкти суспільства і держави, були не тільки об'єктами розпоряджень влади, виконавцями чинних у державі законів, а й свідомими суб'єктами власних прав, своїх повноважень, визначених як правовим законом, так і нормами загальнолюдської моралі. Тобто це також сприятиме розвитку громадянської самосвідомості як умови-наслідку буття громадянського суспільства, уявлення про яке формується в органічному зв'язку з ідеєю правової держави та природних прав людини. Хоча, ідея правового та громадянського суспільства стала своєрідним відображенням об'єктивного процесу зрілості різних сфер суспільного життя, їхньої диференціації, становлення як самостійної данності стосовно держави; наслідок тривалого процесу вдосконалення всіх сторін людської життєдіяльності. Воно ґрунтується на розгалужених особистих правах і свободах, свідчить про появу нового типу особи, нового типу суспільної колективності та відносин між людиною, суспільством і державою.

Усі гуманістично-правові цінності можуть бути зведені до двох основних понять, а саме «особистість» і «свобода» [10, с. 85], для забезпечення реалізації яких і необхідне право як створення певного порядку, закону, що дозволяє, за висловом І. Канта, праву бути «сукупністю умов, що дозволяють поєднати сваволю (свободу) однієї особи зі сваволею – (свободою) іншої з погляду загального закону свободи» [6, с. 197]. Правове унормування такого поєднання здійснюється за допомогою оформлення, формалізації свободи в загальному масштабі і рівній мірі для всіх громадян, на основі принципу формальної рівності відповідно до прийнятих законів, правових норм, абстрагуючись від вихідних розходжень, властивих різним людям як особам із певними властивостями, і визнаючи їх формально рівними і вільними суб'єктами [7, с. 82-83].

Тому особливістю гуманізаційно-правового підходу до сприйняття людини як соціально-правової цінності стає шлях до надання змоги громадянам можливості та забезпечення усвідомлення належності особи до загальної культури, єдності їхніх інтересів і прагнень, доцільності обраних правових засобів і методів досягнення мети тощо. Це неодмінно передбачає самостійність індивіда, його незалежність від зовнішнього тиску, здатність розраховувати на власні сили, а отже, на відповідальніше ставлення до співтовариства рівних і нерівних собі індивідів. Високі вимоги до чеснот громадян впливають із характерних рис громадянського суспільства, що виявляються насамперед у новому, асоціативному характері зв'язків і відносин між людьми. Внаслідок цього творчого акту зберігається невід'ємний атрибут гуманізму, людяності, справедливості – духовність, яка виступає як міра людяності, як данність, закорінена у глибини внутрішнього життя людини, завдяки

якій природна людська індивідуальність може реалізувати себе як особистість.

Висновок. Людина в системі права, людина правова – це, насамперед, суб'єкт, агент і носій певних дій. Тому найважливішим питанням правової антропології є питання «хто є суб'єктом права?», або «що значить бути суб'єктом права, а не просто суб'єктом морального обов'язку або громадянином держави?». Іншими словами, це запитання про те, завдяки якій здатності людина ідентифікує себе як суб'єкт права, яка із сторін людського буття робить право можливим. У загальному кажучи, розглянуті зміни до статусу філософської антропології за два останні десятиліття дають підстави для висновку про те, що філософська антропологія посіла провідне місце у продукуванні загальнолюдських світоглядно-ціннісних орієнтацій людини сучасної західноєвропейської культурної спільноти. Необхідність осягнення основ людського буття пов'язана з переоцінкою етичних підстав правової науки з точки зору демократичної правової держави, із постановкою питань позитивного утвердження образу людини, яку ще називають моральною антропологією. Після подолання негативістського стилю мислення екзистенціалізму саме філософська антропологія репрезентувала позитивне бачення природи людини та людиновимірності природи. Гуманістичні цінності антропологічної парадигми справили визначальний вплив на формування сучасного образу юридично-філософського мислення. Ствердження принципу гуманістичного розуміння права стає обов'язковою ознакою правової держави та важливим критерієм всієї її правової системи. А, своєю чергою, нормативна структура права стає способом оформлення та мірою рівня свободи, справедливості та рівності у суспільному бутті людей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Монографія / О.О. Бандура. – К.: Вид-во НАВСУ, 2000. – 200 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 424 с.
3. Вышеславцев Б.П. Кризис индустриальной культуры / Б.П. Вышеславцев. – СПб.: Астрель, 2006. – 1040 с.
4. Гумплович Л. Общее учение о государстве / Людвиг Гумплович. – СПб.: Общественная польза, 1910. – 541 с.
5. Дольник В. Непослушное дитя биосферы / Виктор Дольник. – М.: Педагогика-пресс, 1994. – 250 с.
6. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2004. – 944 с.
7. Кравець В.М. Право як об'єкт пізнання / В.М. Кравець // Право України. – 2001. – № 6. – С. 82–83.
8. Марченко М. Н. Правоведение: Учебник / М. Н. Марченко, Е. М. Дерябина. – М.: Проспект, 2004. – 416 с.
9. Неновски Н. Право и ценности / Нено Неновски. – М.: Прогресс, 1994. – 243 с.
10. Нерсесянц В. С. Философия права: краткий учебный курс / В. С. Нерсесянц. – М.: Норма, 2009. – 848 с.
11. Политико-правовые ценности: История и современность / [под ред. В. С. Нерсесянца]. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 256 с.
12. Соловьев Э. Ю. От обязанности к призванию, от призвания к праву / Э. Ю. Соловьев // Одиссей. Человек в истории. – М.: Наука, 1990. – С. 48–55.
13. Философия права: Учебник / Под ред. О.Г. Данильяна. – М.: Эксмо, 2005. – 416 с.